

Irena Oborska

Pracownie konserwacji zabytków – działalność w latach 1956-1988 Projekty i odbudowa zamku królewskiego

Monument conservation labs – Their work from 1956 to 1988 Projects and reconstruction of the royal castle

1 maja 1956 r. rozpoczęła swoją działalność Pracownia Projektowa „Zamek”, zorganizowana w ramach Przedsiębiorstwa Państwowego „Pracownie Konserwacji Zabytków” Oddział Warszawski, a do jej zadań należało opracowanie projektu odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie. Generalnym projektantem został profesor Jan Bogusławski, którego praca otrzymała drugą nagrodę w konkursie architektonicznym pt. *Architektoniczno-urbanistyczne rozwiązania placu Zamkowego i obszaru Starego i Nowego Miasta* ze wskazaniem do realizacji.

W skład kilkuosobowego zespołu, na którego czele stanął prof. J. Bogusławski, weszli architekci, plastycy i historycy sztuki. Niektóre z tych osób: architektki Mieczysław Samborski, Irena Oborska, Roman Jankowski i plastycy Renata Kostrzewska i Wanda Michalak, przeszły wszystkie koleje losu związane z odbudową Zamku Królewskiego, aż do samego końca. Sytuacja, jaką zastaliśmy, to częściowo odgruzowane i odsłonięte piwnice zamkowe, prowizorycznie przekryte piwnice gotyckie, na Podzamczu ogromne lapidarium elementów kamiennych i rzeźb z wystroju elewacji zamkowych. W zdewastowanej Bibliotece Stanisławowskiej fragmenty wystroju wnętrz – boazerie, kominki, drzwi, okna, okucia – gromadzone i z wielką pieczołowitością przechowywane przez arch. Aleksandra Króla. W pracowni zebrane materiały, m.in. plany z czasów arch. Kazimierza Skórewicza i Adolfa Szyszko-Bohusza, opracowania wykonywane w Urzę-

dzie Konserwatorskim pod kierownictwem arch. Jana Dąbrowskiego, dostępne wówczas materiały historyczne i duży serwis fotograficzny.

Przystąpiliśmy od razu do inwentaryzacji wszystkich ocalałych fragmentów i sporządzania dokładnego planu – obrysu Zamku na poziomie piwnic. Zagięły materiały inwentaryzacyjne K. Skórewicza, a te, które się zachowały, dawały tylko ogólny pogląd. Pracom tym towarzyszyło zbieranie materiałów historycznych, zdjęć, ikonografii¹. Równocześnie opracowywaliśmy studium funkcji muzealnej. Głównym założeniem było przygotowanie projektów umożliwiających szybkie przystąpienie do odbudowy Zamku i nawet proponowana w pewnej chwili zmiana funkcji muzealnej na Młodzieżowy Ośrodek Turystyczny i odbudowa tylko dwóch skrzydeł zamkowych wydawała się wówczas do przyjęcia. W okresie tym rozpoczęto również pierwsze badania architektoniczne zamkowych murów piwnicznych i skrzydła wschodniego – kuchennego².

Niestety działanie pracowni projektowej „Zamek” zostało wstrzymane w roku 1961. Sporządzone inwentaryzacje i projekty zgromadzono w archiwum PKZ mieszczącym się w kamienicy Kościelskich. Ze wszystkich materiałów sporządzono po trzy kopie, spakowano do trzech skrzyń i przekazano do archiwów w Muzeum Narodowym, Muzeum Historycznym i siedzibie PKZ w pałacu Blanka. Smutne doświadczenia wojenne kazały nam rozproszyć posiadaną dokumentację.

Od Redakcji

W roku bieżącym upływają 62 lata od utworzenia Przedsiębiorstwa Państwowego Pracownia Konserwacji Zabytków (zarządzenie ministra kultury i sztuki z dnia 25 sierpnia 1950 roku). PP PKZ już nie funkcjonuje od kilkunastu lat, dzieląc się na mniejsze przedsiębiorstwa o różnej specjalności oraz przekształcając swój status prawny. Działalność oraz dokonania PP PKZ dla kultury narodowej są nieocenione. Winny doczekać się podsumowania oraz szerokiego udokumentowania. W kolumnie „Prezentacje - Raporty” przedstawiamy kilka publikacji, które przypominają dorobek tej zasłużonej Instytucji naukowo-badawczej i konserwatorskiej.

Zapraszamy też do dalszych publikacji wspomnieniowych donosań PP PKZ.

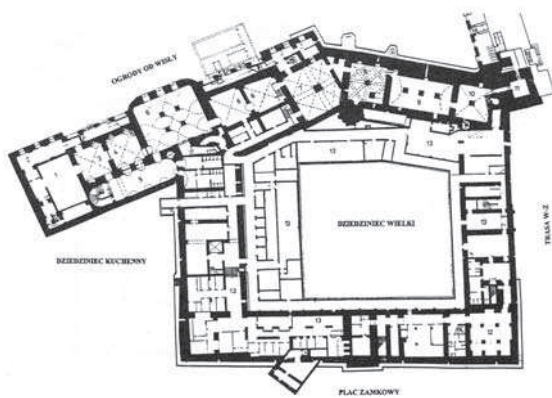
From the Editor

This year 62 years have passed since the State Enterprise - Monument Conservation Labs was established (directive of the Minister of Art and Culture from August 25, 1950). SE MCL ceased functioning several years ago and was divided into smaller units of varying specialisation and transforming their legal status. The activity and achievements of the SE MCL for national culture are invaluable, and they deserve to be summarised and richly documented. In the column “Presentations - reports” we have enclosed several publications which recount the achievements of this distinguished science, research and conservation institution.

We invite you all to publish further articles reminiscing the achievements of the SE MCL.

Ryc. 1. Warszawa – Zamek Królewski. Ruiny zamku przed pracami porządkowymi – 1948 r. Fot. ze zbiorów autorki
 Fig. 1. Warszawa – the Royal Castle. Castle ruins before clearing – 1948. Photo from the Author's collection

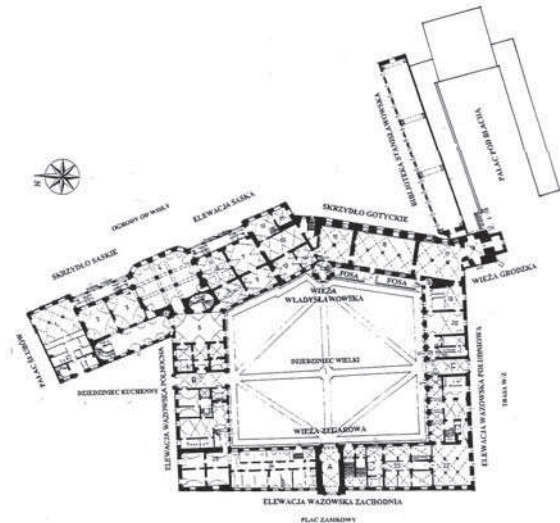

Ryc. 2. Warszawa – Zamek Królewski. Rzut poziomy piwnic. Oprac. autorki
 1 – Sala Odczytowa, 2 – Przedsiónek, 3 – Sień Podskarbińska, 4 – Sklep z pamiątkami, 5 – Sień z wnękami, 6 – Szatnie, 7 – Piwnica Wielka, 8 – Piwnica Książęca, 9 – Piwnica Trójstłupowa, 10 – Piwnica Studzienna, 11 – Izba Więzienna, 12 – Piwnica Grodzka, 13 – Pomieszczenia techniczne i gospodarcze
 Fig. 2. Warszawa – the Royal Castle. Plan of the cellars. Made by Author

1 – Lecture Hall, 2 – Vestibule, 3 – Treasurer's Anteroom, 4 – Souvenir shop, 5 – Entrance Hall with recesses, 6 – Cloakrooms, 7 – Great Cellar, 8 – Ducal Cellar, 9 – Three-pillar Cellar, 10 – Well Cellar, 11 – Prison Cell, 12 – Town Council Cellar, 13 – Maintenance and Utility Rooms

Następne dziesięciolecie, 1961-1971, stanowiło oficjalną przerwę w odbudowie Zamku. Jednak nie był to czas całkowicie martwy. W PKZ pozostało archiwum z dokumentacją, pieczołowicie przechowywane i chronione, oraz dwuosobowy zespół w składzie: Irena Oborska i Wanda Michalak, ściśle współpracujący z prof. Janem Bogusławskim. Starano się wykonać wszystko, co było możliwe. Wyremontowano Bibliotekę Stanisławowską, piwnice gotyckie. Odbudowane zostało Skrzydło Kuchenne z przeznaczeniem na mieszkania i siedzibę Związku Polskich Artystów Fotografików oraz Pracownia Bacciarellego jako Pałac Ślubów. Wszystko pod kątem zabezpieczania ocalałych fragmentów Zamku.

W 1963 roku uporządkowany został teren Zamku Królewskiego. Wśród licznych propozycji nt. „Co zrobić z ruinami w centrum miasta?": czy wykorzystać na budowę współczesnych obiektów, czy na pawilony handlowe itp. wybrana została koncepcja PKZ popierana m.in. przez ówczesnego Naczelnego Architekta Warszawy, arch. Adolfa

Ryc. 3. Warszawa – Zamek Królewski. Rzut poziomy parteru. Oprac. autorki

1 – Kawiarnia, 2 – Dawna Cukiernia Królewska Pierwsza, 3 – Dawna Cukiernia Królewska Druga, 4 – Dawny Skarbiec Wielki, 5 – Sień Główna, 6 – Sień, 7 – Komnata Główna, 8 – Komnata Przednia, 9 – Komnata Druga, 10 – Łożnica, 11 – Alkierz, 12 – Sień Ciemna, 13 – Komnata Trzecia, 14 – Sień Panien Dwornych, 15 – Izba Jednostłupowa, 16 – Dawna Izba Poselska, 17 – Dawna Sień Poselska, 18 – Izba w Wieży Grodzkiej, 19 – Izba Średnia, 20 – Dawna Kordegarda, 21 – Schody Wielkie, 22 – Dawny Urząd Grodzki, 23 – Pokoje Pracy, 24 – Pokoje Straży, 25 – Dyrekcja Zamku Królewskiego; A – Brama Zegarowa, B – Brama Senatorska C – Brama Grodzka

Fig. 3. Warszawa – the Royal Castle. Plan of the ground floor. Made by Author

1 – Cafeteria, 2 – Old First Royal Confectioner's, 3 – Old Second Royal Confectioner's, 4 – Old Great Treasury, 5 – Main Entrance Hall, 6 – Entrance Hall, 7 – Main Chamber, 8 – Front Chamber, 9 – Second Chamber, 10 – Bedroom, 11 – Alcove, 12 – Dark Entrance Hall, 13 – Third Chamber, 14 – Ladies-in-waiting Entrance Hall, 15 – One-pillar Room, 16 – Old Deputies' Chamber, 17 – Old Deputies' Entrance Hall, 18 – Room in Town Council Tower, 19 – Middle Chamber, 20 – Old Guardhouse, 21 – Grand Staircase, 22 – Old Town Council Office, 23 – Working Rooms, 24 – Guard Rooms, 25 – Management of the Royal Castle; A – Clock Gate B – Senator's Gate C – Town Council Gate

Ciborowskiego. Zakładała ona usunięcie wszystkich gruzów, zasypanie ziemią odsłoniętych piwnic, podmurowanie do wysokości ~1 m zewnętrznych murów zamkowych, a następnie posianie trawy i ustawienie ławek na dziedzińcu. Jedynymi relikami wznoszącymi się ponad płaski teren były tzw. sterczyna ryzalitu lewego elewacji saskiej z oknem Żeromskiego, fragment murów Sali Balowej i Wieży Grodzkiej. Uzyskany efekt był bardzo skromny, ale i częściowo zamierzony – oby warszawiacy nie polubili powstałego „terenu rekreacyjnego”. Wszystkie wykonane w tym czasie prace budowlane i projektowe powstawały w Oddziale Warszawskim PKZ, a inwestorami były Zarząd Dróg i Mostów oraz Dyrekcja Rozbudowy Miasta Warszawa-Wschód.

Należy przypomnieć, że nadal heroiczne boje o zachowanie ocalałych elementów wystroju Zamku toczył w tych latach arch. A. Król. Przenosił parokrotnie wyposażenie wnętrza do kolejnych magazynów (ostatnim był korytarz techniczny z instalacją c.o. pod Biblioteką Stanisławowską) i przeciwstawiał się wywożeniu elementów kamiennych z Podzamcza, jakoby niezbędnych do regulowania brzoźów Wisły.

Nadszedł rok 1971 i oczekiwana od wielu lat przez zwolenników odbudowy decyzja o restytucji Zamku Królewskiego. Śmiało można powiedzieć, że organizacja

prac nastąpiła równocześnie w wielu dziedzinach i wielu instytucjach. Przypominam sobie, że na początku stycznia 1971 roku, jeszcze przed posiedzeniem w pałacu Na Wodzie i oficjalnym powołaniem Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego, otrzymałam w pracowni projektowej wiadomość telefoniczną od arch. Stanisława Lasoty, zastępcy Naczelnego Architekta Miasta, że należy uruchamiać archiwum z dokumentacją zamkową i przygotowywać rysunki i informacje o stanie zaawansowania projektów. Bezwzględnie, jeszcze przed ostatecznym zorganizowaniem całego procesu odbudowy, przystąpiły do działań PKZ-ety i prof. Jan Bogusławski. Prof. Jan Zachwatowicz wstępnie zapoznał się z archiwum w pracowni, a właściwie przypomniał sobie jego zawartość.

W styczniu powołano Obywatelski Komitet Odbudowy Zamku Królewskiego, wykonawcą prac projektowych i realizacyjnych został PKZ Oddział Warszawski, z którego wyłoniło się później Kierownictwo Odbudowy Zamku Królewskiego, a inwestorem – Dyrekcja Rozbudowy Miasta Warszawa-Wschód. Na czele przedsiębiorstwa PKZ stał wówczas dyr. Tadeusz Polak, który od pierwszych dni, aż do przekazania Zamku prowadził tę inwestycję. Funkcję generalnego projektanta pełnił prof. Jan Bogusławski. Nad wszystkimi pracami projektowymi i wykonawczymi czuwała Komisja Architektoniczno-Konserwatorska z przewodniczącym prof. Janem Zachwatowiczem, a następnie, w jego zastępstwie, z arch. Jackiem Cydzikiem.

W Pracowni Projektowej „Zamek” zorganizowano działy architektury i konstrukcji oraz kalkulacji kosztorysowej i organizacji budowy. PKZ-ety rozpoczęły współpracę z wieloma instytucjami w całej Polsce. W części projektowej głównie z Biurem Projektów Budownictwa Ogólnego „Budopol” w Warszawie, z Instalprojektem w Warszawie, z Mostostalem Zabrze i z wieloma innymi biurami³. Oprócz specjalistów technicznych, do wspólnych działań włączyli się archeolodzy, historycy, historycy sztuki oraz konsultanci w zakresie różnych specjalności. Kierownictwo Odbudowy Zamku Królewskiego PKZ przez cały okres odbudowy koordynowało prace wszystkich instytucji. W dziale wykonawstwa pracowały ekipy PKZ z całego obszaru Polski.

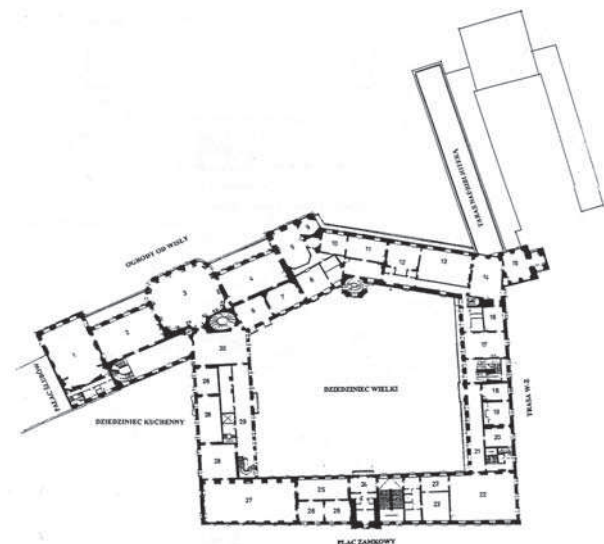
Przystępując równocześnie do prac projektowych i wykonawczych dotyczących oczyszczenia terenu i pogłębienia wykopów, studia nad nową funkcją i rozwiązaniami konserwatorskimi i technicznymi Pracownia oparła na „Ramowych wytycznych” opracowanych przez Komisję Architektoniczno-Konserwatorską. Założenia konserwatorskie nakazywały:

- w odbudowywanym Zamku utrzymanie „narastania” historii, z wykorzystaniem posiadanej ikonografii,
- odbudowę w obrysie i gabarytach sprzed 1939 r.,
- ulokowanie wszystkich ocalałych fragmentów, po konserwacji, na ich dawnym miejscu, co będzie specyficzną ekspozycją autentycznych elementów,
- ściśle powiązanie funkcji muzealnej Zamku z Muzeum Narodowym,
- nowoczesne wyposażenie techniczne.

Projekt wstępny powstał już w roku 1971, a program użytkowy zakładał istnienie zespołu muzealno-reprezentacyjnego i pomieszczeń przeznaczonych początkowo dla Polonii zagranicznej, a następnie na tzw. „Część Gościńną”. Ostatecznie, po ujednoczeniu funkcji Zamek Królewski pełni rolę Pomnika Historii i Kultury Narodowej.

Obecnie zespół muzealno-reprezentacyjny obejmuje:

- na parterze i na II piętrze – część skrzydeł saskiego i południowego oraz całe I piętro i całe skrzydło gotyckie,
- do zwiedzania przeznaczone są też pomieszczenia historyczne w piwnicach Skrzydła Gotyckiego,
- zespół holów wejściowych, szatni wraz z kawiarnią i salą kinową zlokalizowane na parterze i w piwnicach północnej części Skrzydła Saskiego,
- część biurowo-administracyjna mieści się na parterze i na II piętrze skrzydeł zachodniego, południowego i północnego oraz na II piętrze części północnej Skrzydła Saskiego,
- na pomieszczenia techniczne przeznaczono całe poddasze – urządzenia klimatyzacyjne ze sterownią,
- w piwnicach skrzydeł zachodniego, północnego i południowego – urządzenia wentylacji mechanicznej,
- częściowo podpiwniczony dziedziniec – stacje trafo, rozdzielnie energetyczne, akumulatory, węzeł cieplny. Ogólnie kubatura odbudowanego Zamku Królewskiego wynosi 144 580 m³, zaś łączna powierzchnia użytkowa 21 680 m².

Ryc. 4. Warszawa – Zamek Królewski. Rzut poziomy I piętra. Oprac. autorki

- 1 – Sala Koncertowa (Kaplica Stara), 2 – Sala Rady, 3 – Wielka Sala Assamblowa, 4 – Sala Rycerska, 5 – Sala Audiencjonalna Nowa (Sala Tronowa), 6 – Pokój Marmurowy, 7 – Pokój Żółty, 8 – Pokój Zielony, 9 – Gabinet Konferencyjny, 10 – Gabinet Króla Jegomości do pisania, 11 – Garderoba, 12 – Pokój Sypialny, 13 – Pokój Audiencjonalny Stary, 14 – Pokój Canaletta, 15 – Kaplica Mała, 16 – Przedpokój oficcerski, 17 – Sala Gwardii Konnej Koronnej, 18 – Gabinet, 19 – Pokój Towarzystwa, 20 – Antyszambra, 21 – Galeria Czterech Pór Roku, 22 – Izba Poselska Nowa, 23 – Pokój wstępowy I, II, 24 – Mała Galeria Warty, 25 – Galeria Warty, 26 – Pokoje Urzędu Marszałkowskiego, 27 – Sala Senatu, 28 – Pokoje Królewiczowskie, 29 – Galeria Królewiczowska, 30 – Przedpokój Wielki Sali Assamblowej

Fig. 4. Warszawa – the Royal Castle. Plan of the 1st floor. Made by Author

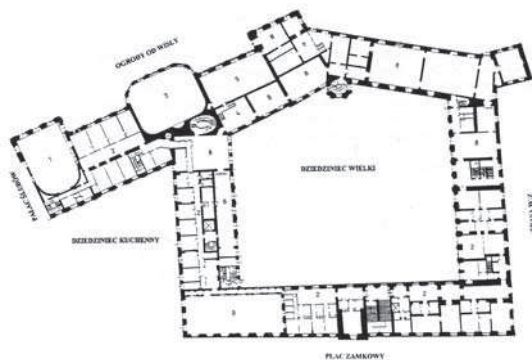
- 1 – Concert Hall (the Old Chapel), 2 – Council Chamber, 3 – Great Assembly Hall, 4 – Knight's Hall, 5 – New Audience Room (Throne Room), 6 – Marble Room, 7 – Yellow Room, 8 – Green Room, 9 – Conference Room, 10 – His Majesty's Writing Room, 11 – Dressing Room, 12 – Bedchamber, 13 – Old Audience Room, 14 – Canaletto Room, 15 – Small Chapel, 16 – Officers' Anteroom, 17 – Crown Horse Guard Hall, 18 – Cabinet, 19 – Social Room, 20 – Antechamber, 21 – Four Seasons' Gallery, 22 – New Deputies' Chamber, 23 – Entrance Room, I, II, 24 – Small Guards Gallery, 25 – Guards Gallery, 26 – Marshal Office Rooms, 27 – Senate Hall, 28 – Crown Prince's Chambers, 29 – Crown Prince's Gallery, 30 – Great Anteroom to Assembly Hall

Zamek Królewski jest wyposażony w pełny komplet instalacji sanitarnych, elektrycznych i teletechnicznych. Najwięcej problemów stwarzały projektantom instalacje klimatyzacji i wentylacji mechanicznej w historyczno-muzealnej części Zamku, ze względu na ich duże gabaryty i ingerencję w wystrój architektoniczny. Dla klimatyzacji, jako

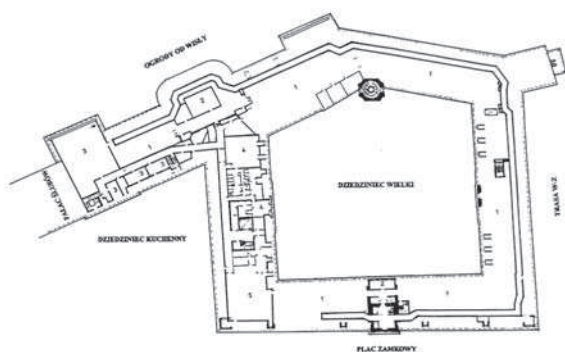
czerpnie i wyrzutnie powietrza służą kominy, a dla wentylacji mechanicznej jako czerpnie wykorzystano okienka w hełmie Wieży Zegarowej, natomiast dla wywiewu okienka w hełmach wieżyczek narożnych. Do wszystkich wnętrz powietrze doprowadzane jest przewodami blaszanymi ukrytymi w murach zewnętrznych, a odprowadzane kanałami ukrytymi w murach wewnętrznych. Nawiewy znajdują się w parapetach okien lub w podłodze koło portefenestru, a wyciągi najczęściej w kominkach.

Bryła Zamku Królewskiego i jego elewacje, dzięki wielokrotnym w ciągu wieków nawarstwiającym się przebudowom, była architektonicznie niejednorodna. Projektanci stanęli przed trudną decyzją, do jakich rozwiązań należało obecnie powrócić. Zgodnie z wytycznymi Komisji Architektoniczno-Konserwatorskiej przyjęto zasadę zachowania nawarstwień historycznych, co jeszcze nie wyjaśniało wielu problemów. W końcu przestudiowanie wielu wariantowych rozwiązań projektowych, opartych na materiale ikonograficznym, doprowadziło do opracowania ostatecznych form architektonicznych.

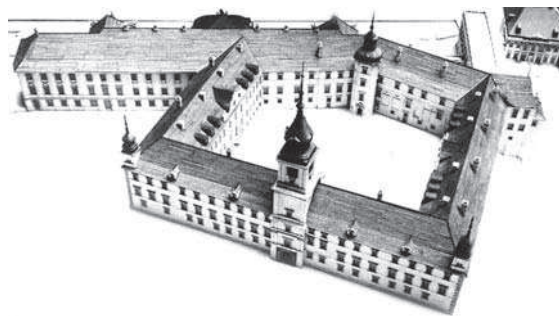
Siedemnastowieczne elewacje wazowskie zostały odbudowane zasadniczo według stanu przedwojennego, z wprowadzeniem korekt, na podstawie planów z epoki, rycin i zdjęć. Elewacja zachodnia, od strony Placu Zamkowego, otrzymała XVII-wieczny wystrój architektoniczny, z zachowaniem historycznych osi okien oraz z uwzględnieniem zmian wynikłych z wbudowania w to skrzydło w XVIII w. Sali Senatu. Na Wieży Zygmuntońskiej umieszczono odtworzony wielki kartusz kamienny z herbem Wazów. Historyczny kartusz został zastąpiony w XIX w. nowym, z herbem cara rosyjskiego, który przetrwał do czasów I wojny światowej. Odtworzono również elementy jeszcze bardziej istotne dla architektury Zamku, jakimi są wieżyczki narożne i stojące na ceramicznym dachu lukarny i kominy. Występują one w ikonografii i na sztychu W. Hondiusa z 1646 r., dokumentującego ustawienie kolumny Zygmunta, a także na rysunku Altomontego z 1700 r. i na obrazie „Elekcja Augusta II” z 1697 r. W oparciu o te materiały powstały projekty obecnych wieżyczek, kominów i lukarn, poprzedzone wykonaniem modeli, na których dokonano niezbędnych korekt, a następnie poprawione rysunki robocze skierowano do realizacji. Jedynym nowo zaprojektowanym elementem stały się umieszczone na szczycie wieżyczek narożnych chorągiewki z datą 1974, oznaczające rok zakończenia budowy stanu surowego Zamku. Cały Zamek przekryto wysokim dachem, pokrytym dachówką holenderką. Hełmy wszystkich wież wraz z wieżyczkami narożnymi pokryto blachą miedzianą, a wszystkie kominy otrzymały bogate kamienne nakrywy. W elewacji południowej, od strony Trasy W-Z, o wystroju architektonicznym wazowskim, zmieniono, w oparciu o plany z XVII w., liczbę okien w stosunku do stanu przedwojennego. Dotyczy to głównie I i II piętra. Jednym z trudniejszych problemów restytucji bryły zamkowej stał się sposób zwieńczenia Wieży Grodzkiej, częściowo zniszczonej w XV w. i ciągle przebudowywanej w następnych stuleciach. Problemem stało się zagadnienie, do której epoki należy powrócić. Do żywej dyskusji na ten temat włączyły się Komisja Architektoniczno-Konserwatorska i Komisja Naukowa z profesorami Aleksandrem Gieysztozem i Stanisławem Lorentzem. Ostatecznie przeważały opinie, że należy oprzeć się na przekazach z XVII w., między innymi na obrazie Ch. Melicha z 1625 r., przedstawiającym Zamek

Ryc. 5. Warszawa – Zamek Królewski. Rzut poziomy II piętra. Oprac. autorki. 1 – pustka Sali Koncertowej, 2 – Pokoje pracy, 3 – Pustka Wielkiej Sali Assamblowej, 4 – Przedpokój Gabinetu, 7 – Mieszkanie Stefana Żeromskiego, 8 – Sale Wystawowe, 9 – Pustka Sali Senatu
Fig. 5. Warszawa – the Royal Castle. Plan of the 2nd floor. Made by Author. 1 – outline of Concert Hall, 2 – work rooms, 3 – outline of Grand Assembly Hall, 4 – Anteroom to Study Room, 7 – Apartments of Stefan Żeromski, 8 – Exhibition Rooms, 9 – outline of Senate Hall

Ryc. 6. Warszawa – Zamek Królewski. Rzut poziomy poddasza. Oprac. autorki. 1 – Pomieszczenia instalacyjne, 2 – Sterownia, 3 – Magazyny, 4 – Część socjalna, 5 – Bufet pracowniczy
Fig. 6. Warszawa – the Royal Castle. Plan of the attic. Made by Author. 1 – Installation rooms, 2 – Control room, 3 – Storage rooms, 4 – Social rooms, 5 – Canteen

Ryc. 7. Warszawa – Zamek Królewski. Model bryły Zamku zatwierdzony przez Komisję Architektoniczno-Konserwatorską do realizacji w 1973 r. Fot. ze zbiorów autorki
Fig. 7. Warszawa – the Royal Castle. Model of the Castle bulk approved for realisation by the Architectonic – Conservation Commission in 1973. Photo from the Author's collection

od strony Wisły i Wieżę Grodzką przykrytą trójspadowym dachem z przybudówką zwieńczoną kopułką z latarnią. Ponownie zastosowano metodę pracy projekt – model – rysunki robocze – realizacja dzisiejszej kopuły. Elewacje wazowska i saska Dziedzińca Kuchennego oraz wschodnia Skrzydła Gotyckiego nie uległy w XIX w. zasadniczym zmianom i zostały odbudowane wg stanu przedwojennego. Również najbogatszą Elewację Saską, od strony Wisły odtworzono w zasadzie zgodnie ze stanem przedwojennym, usuwając jedynie balkon z pierwszego piętra ryzalitu środkowego, powstały w okresie stanisławowskim. Zamieniono także portefenetry Wielkiej Sali Assamblowej na wysokie okna.

Zmiany w architekturze bryły zamkowej od XV do XVII wieku odzwierciedlają elewacje Dziedzińca Wielkiego. Każda elewacja jest z innej epoki. Tak więc elewacja Skrzydła Gotyckiego ma odtworzoną do wysokości I piętra ścianę w cegle o wymiarach i fakturze cegły średniowiecznej z powtórzeniem blend ostrołukowych, obramowanych cegłą profilowaną, wzorowaną na cegle z elewacji kamienicy Książąt Mazowieckich, stojącej na Rynku Starego Miasta w Warszawie. Odtworzono również w tej partii I piętra otwory okienne przebite w XVI i XVII w. Na II piętrze występują okna wazowskie i otynkowane mury. Wieża Władysławowska i ciągnąca się od niej do narożnika północno-wschodniego Elewacja Wschodnia oraz Elewacja Zachodnia Dziedzińca Wielkiego odpowiadają formom sprzed II wojny światowej i są w całości elewacjami wazowskimi, łącznie z portalami wejściowymi i w pełni zachowaną kamieniarką. Pozostałe elewacje Dziedzińca Wielkiego – północna i południowa są elewacjami XVIII-wiecznymi z dodanymi wg projektów XVIII-wiecznych lukarnami, po sześć na dachu każdego skrzydła.

Poza grupami budowlanymi w ramach organizacji Kierownictwa Odbudowy Zamku Królewskiego PKZ w Warszawie, powstała Pracownia Konserwacji Dziej Sztuki (PKDS) złożona z kilku zespołów, a mianowicie dokumentalistów, konserwatorów dzieł sztuki, modelarzy, snycerzy, rzeźbiarzy i pozłotników. Przygotowywane przez PKDS technologie prac konserwatorskich oraz dzieła wszystkich konserwatorów i artystów były każdorazowo akceptowane przez Komisję Architektoniczno-Konserwatorską.

Projektowanie wnętrz i detali architektonicznych od początku towarzyszyło projektom technicznym bryły zamkowej. W Pracowni Projektowej „Zamek” powstały zespoły projektantów specjalizujących się w odrębnych działaniach. Tak powstał zespół zajmujący się wszystkimi detalami kamieniarki, począwszy od inwentaryzacji zachowanych autentycznych elementów, poprzez rozpoznanie gatunków kamienia, zlokalizowanie każdego profilu na elewacji i we wnętrzach, wykonanie projektu, aż do ostatniego montażu na budowie. Równoległe z pracami tzw. zespołu kamieniarskiego w dziale projektowania, w dziale realizacji artysta rzeźbiarz Teresa Rostworowska prowadziła pracownię rzeźby⁴. Rytm pracy obu zespołów – kamieniarskiego i rzeźbiarskiego wyglądał podobnie – inwentaryzacja, rozpoznanie, studia, projekt i realizacja.

Powstały również odrębne zespoły opracowujące projekty wnętrz zamkowych. Każdy specjalizował się w dziedzinie, w której wykazywał największe predyspozycje, więc najłatwiej i najszybciej osiągał pożądane efekty.

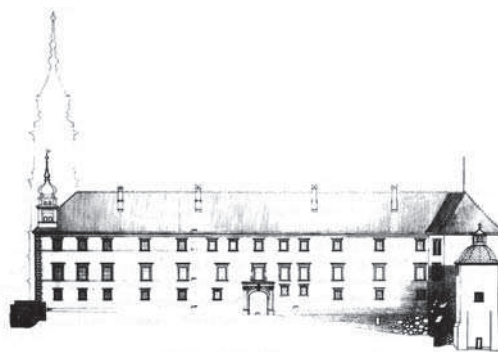
Wszystkie wnętrza zamkowe podzielone zostały na trzy grupy, w zależności od ich wartości historycznej, arty-

stycznej oraz liczby zachowanych elementów i przekazów ikonograficznych.

GRUPA I. Wnętrza stanisławowskie odtwarzane wierne na podstawie licznych przekazów ikonograficznych, fotografii, a przede wszystkim wielu autentycznych fragmentów. Oryginalne fragmenty wystroju wnętrza pozwalały w około 75% na rozstrzygnięcie problemów dotyczących wyposażenia sal w detale, choć ilościowo stanowiły nie więcej niż około 10-15%. Do tej grupy należą też piwnice gotyckie, częściowo zachowane po zniszczeniu Zamku.

GRUPA II. Wnętrza XVIII-wieczne i wcześniejsze, przebudowane lub całkiem zniszczone w XIX w., a obecnie odbudowywane, głównie na podstawie przekazów ikonograficznych i bardzo nielicznych zachowanych fragmentów wnętrza. Do tej grupy należą Sala Senatorska, Gabinet Marmurowy, pomieszczenia sklepione na parterze skrzydła gotyckiego i saskiego, klatka schodowa Zygmuntowska.

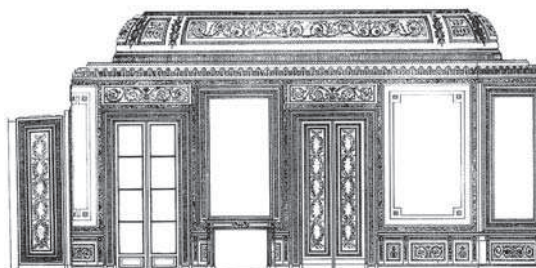
GRUPA III. Wnętrza projektowane w układzie historycznym, ale rozwiązywane głównie pod kątem potrzeb nowej funkcji.

Ryc. 8. Warszawa – Zamek Królewski. Ostateczny projekt południowej Elewacji Wazowskiej z Wieżą Grodzką. Oprac. autorki
Fig.8. Warszawa – the Royal Castle. Final project of the south Vasa Elevation with the Town Council Tower. Made by Author

Ryc.9. Warszawa – Zamek Królewski. Ostateczny projekt wschodniej Elewacji Saskiej. Oprac. autorki
Fig.9. Warszawa – the Royal Castle. Final project of the east Saxon Elevation. Made by Author

Ryc. 10. Warszawa – Zamek Królewski. Projekt realizacyjny jednej ze ścian Sali Tronowej. Oprac. autorki
Fig.10. Warszawa – the Royal Castle. Realisation project of one of the Throne Room walls. Made by Author

W czasie blisko piętnastoletniej działalności Pracowni powstała dokumentacja projektowa Zamku Królewskiego obejmująca cały obiekt, od fundamentów aż po dach, wszystkie wnętrza z detalami, stolarkę okienną i drzwiową, pełny wystrój elewacji. Łącznie ponad 11 000 rysunków z zakresu architektury i konstrukcji opracowanych w PKZ. Projekty instalacji zewnętrznych i wewnętrznych, konstrukcji stalowych hełmów i dachów, drogowych, basenów itd., opracowywanych w innych jednostkach projektowych, liczą z pewnością następne 1500 – 2000 rysunków. Założenia projektowe, dobór materiałów ikonograficznych służących jako podstawa rozwiązania problemów były omawiane, dyskutowane i studiowane, a w końcowej fazie zatwierdzane przez KAK. W ciągu około 15 lat działania KAK i współpracy z pracownią PKZ nie było problemów rozwiązywanych przypadkowo i takich, których rozwiązania nie byłyby oparte na przyjętych założeniach. Jednak w ciągu minionych lat zmieniły się niektóre poglądy i założenia, doszły nowe materiały historyczne. W efekcie część rozwiązań może być dzisiaj dyskusyjna – przede wszystkim dobór koloru tynków elewacyjnych czy likwidacja balkonu na I piętrze ryzalitu środkowego Elewacji Saskiej od strony Wisły.

Wspólny wysiłek wszystkich ludzi i instytucji zaangażowanych w dzieło odbudowy Zamku, zarówno projektantów i wykonawców, jak i Kierownictwa Odbudowy Zamku

Królewskiego oraz innych firm współpracujących, pozwolił na oddanie Zamku Królewskiego w kolejnych etapach:

- w stanie surowym w lipcu 1974 r.,
- wewnątrz zamkowych, dziedzińców Wielkiego i Trójkątnego sukcesywnie do końca 1984 r.,
- wykończonej Sali Balowej w 1988 r.

Do 2010 r. przeprowadzono remonty, prace badawcze i konserwatorskie w Arkadach Kubickiego i w Pałacu pod Błachą. Wyremontowano wszystkie budynki znajdujące się na Podzamczu (nie zakończono zakładania ogrodów zamkowych górnego i dolnego), tak że Zamek Królewski stał się organizacją w pełni samodzielną, mogącą działać bez powiązań funkcjonalnych z innymi instytucjami.

Patrząc dzisiaj wstecz na minionie trzydzieści lat prac, można śmiało stwierdzić, że osoby, które brały udział w całym procesie realizacyjnym, miały wielkie szczęście zawodowe, gdyż rzadko się zdarza możliwość uczestniczenia w powstawaniu tak fascynującego dzieła. Wielce satysfakcjonująca była również możliwość współpracy z wieloma wspaniałymi, wybitnymi ludźmi: członkami Komisji Architektoniczno-Konserwatorskiej, profesorami z Komisji Naukowej i Historyczno-Archeologicznej, z Generalnym Projektantem Zamku, Generalnym Dyrektorem PKZ i wieloma wysoce profesjonalnymi konsultantami. Każda z tych osób ma ogromny wkład w zrealizowane dzieło, którego wielkość, różnorodność i bogactwo przyniosły im, jak sądzę, należną satysfakcję.

¹ Kwerendą historyczną, zbieraniem i opracowywaniem materiałów zajmowała się mgr Teresa Szyburska, oddelegowana do Pracowni „Zamek” z Pracowni Dokumentacji Historycznej Oddziału Warszawskiego, dokumentację powykonawczą opracowała Ewa Krakowska-Pilch.

² Badania architektoniczne prowadził mgr inż. arch. Antoni Kąsinowski, pracownik PKZ Oddział w Szczecinie, a w 1952 r. jako pracownik instytucji „Prace badawcze na Zamku Warszawskim” przy Państwowym Muzeum Archeologicznym.

³ Projektanci odbudowy Zamku królewskiego:
– generalny projektant – prof. Jan Bogusławski
– główni projektanci architektury – mgr inż. arch. Irena Oborska, mgr inż. arch. Mieczysław Samborski
– główni projektanci konstrukcji – mgr inż. Adam Puliowski, mgr inż. Jan Gdula
– główni projektanci klimatyzacji i wentylacji – mgr inż. Danuta Chruściel, mgr inż. Andrzej Borysiewicz

– główni projektanci instalacji sanitarnych – inż. Jan Majewski
– główni projektanci instalacji elektrycznych i teletechnicznych – mgr inż. Jan Walentowski, mgr inż. Stanisław Borucki
– główny kalkulator – inż. Eleonora Mazur
– organizacja budowy – inż. Dionizy Cieśla
– projektant kamieniarki – mgr inż. arch. Wiesław Olszowicz
– projektanci wnętrz i detali architektonicznych – inż. arch. Teresa Dobiszewska, mgr inż. arch. Halina Trojanowska, art. plast. Renata Kostrzewska, art. plast. Władysław Księżyć, proj. proj. Teresa Nowakowska, Lesław Nowakowski
– kierownik Pracowni Projektowej „Zamek” – inż. Marian Kopyt.
⁴ Skład Pracowni Rzeźby Zamku królewskiego PKZ: Teresa Rostworowska – kierownik, artyści rzeźbiarze Walentyna Chałackiewicz, Teresa Chłapowska, Lech Filarski, Piotr Kann, Ryszard Kierszniewski, Metody Sowa.

Streszczenie

W maju 1956 r. prof. Jan Bogusławski, laureat konkursu pt. „Architektoniczno-urbanistyczne rozwiązanie placu Zamkowego” przystąpił do opracowywania projektu odbudowy Zamku Królewskiego. W ramach P.P. Pracowni Konserwacji Zabytków została zorganizowana Pracownia Projektowa Zamek i zespół architektów, plastyków i historyków rozpoczął prace inwentaryzacyjne, studialne i poszukiwania materiałów ikonograficznych. W 1961 r. pracownia zawiesiła swoją działalność. W 1971 r. rozpoczęło się wielkie dzieło odbudowy Zamku, jak interdyscyplinarne projektowanie i prace realizacyjne. Inwestorem został Obywatelski Komitet Odbudowy Zamku Królewskiego, a generalnym wykonawcą PP PKZ współpracujący z kilkudziesięcioma instytucjami i firmami z całej Polski.

Abstract

In May 1956, Prof. Jan Bogusławski, the winner of the competition for the „Architectonic – urban solution of the Castle Square” began work on the project of reconstructing the Royal Castle. The Castle Design Office was established within the State Enterprise Monument Conservation Labs (PP PKZ), and a team of architects, artists and historians started inventory and study work, as well as search for iconographic materials. In 1961 the Design Office was suspended. In 1971 the immense enterprise of rebuilding the Castle began, involving interdisciplinary designing and realization work. The Investor was Obywatelski Komitet Odbudowy Zamku Królewskiego (The Civic Committee for the Reconstruction of the Royal Castle), while the general contractor was the PP PKZ in collaboration with several institutions and firms from all over Poland.